



INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA DUO, OLQISH VA QARG‘ISH BIRLIKLARINING PRAGMATIK FUNKSIYALARI

Saidqulova Shahzoda Abdivali qizi

Annotatsiya. Mazkur tezis ingliz va o‘zbek tillarida duo, olqish va qarg‘ish birliklarining pragmatik funksiyalarini qiyosiy-tipologik aspektda tadqiq etishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda mazkur birliklarning illokutiv va perllokutiv xususiyatlari, lingvomadaniy asoslari hamda milliy-spetsifik jihatlari tahlil qilinadi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, duo va olqish birliklari o‘zbek tilida jamoaviy qadriyatlar va diniy e‘tiqod bilan chambachas bog‘liq bo‘lib, ingliz tilida individualistik yo‘nalish va dunyoviy tilak formulalari ustunlik qiladi. Qarg‘ish birliklari esa har ikki tilda salbiy baho va emotsional ekspressivlikni ifodalashda qo‘llanadi, biroq ularning semantik markazi turlicha: o‘zbek tilida oila va ma‘naviy qadriyatlar, ingliz tilida diniy la‘nat va axloqiy qoralash. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shaklan qarg‘ishga o‘xshab, mazmunan ijobiy tilak bildiruvchi antifrazis hodisasining lingvopragmatik asoslanishidadir.

Kalit so‘zlar: pragmatika, nutqiy akt, duo, olqish, qarg‘ish, illokutiv funksiya, perllokutiv effekt, lingvokulturologiya, antifrazis, madaniyatlararo muloqot.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda nutqiy aktlar nazariyasi doirasida kommunikantlarning niyati, kommunikativ maqsadi va nutqiy ta’sir natijasini o‘rganish markaziy masalalardan biri hisoblanadi. Duo, olqish va qarg‘ish birliklari nutqiy aktlarning alohida guruhi sifatida nafaqat lingvistik, balki lingvokulturologik va pragmatik jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur birliklar har bir xalqning dunyoqarashi, diniy e‘tiqodi, ijtimoiy munosabatlari va nutqiy etiketini aks ettiruvchi lingvomadaniy kodlar sifatida



tillararo muloqotda muhim o‘rin tutadi. Biroq ingliz va o‘zbek tillarida ushbu birliklarning qiyosiy-pragmatik tahlili yetarli darajada o‘rganilmagan.

Tadqiqotning maqsadi ingliz va o‘zbek tillaridagi duo, olqish va qarg‘ish birliklarining pragmatik funksiyalarini qiyosiy aspektda aniqlashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari:

- duo, olqish va qarg‘ish birliklarining nazariy asoslarini o‘rganish;
- ingliz va o‘zbek tillarida mazkur birliklarning leksik-semantik xususiyatlarini tahlil qilish;
- ularning illokutiv va perlokutiv funksiyalarini qiyoslash;
- milliy-madaniy xususiyatlarni aniqlash.

Tahlil metodlari. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, lingvopragmatik, lingvokulturologik va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi.

ASOSIY QISM

Duo va olqish birliklari o‘zining illokutiv maqsadiga ko‘ra ezgulik tilash, yaxshi niyat bildirish va ijobiy bashorat qilish funksiyalarini bajaradi. Ushbu birliklar nutqiy aktlar nazariyasida “бенефактив” (ijobiy ta’sir) aktlar guruhiga mansub bo‘lib, ularning perlokutiv effekti tinglovchining ruhiy holatiga ijobiy ta’sir o‘tkazish, ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash va hamjihatlikni ta’minlashdan iborat .

O‘zbek tilida duo va olqish birliklari, asosan, diniy murojaat (Alloh, Xudo, Tangri) va jamoaviy manfaat bilan bog‘liq bo‘lib, tantanali-marosimiy uslubda namoyon bo‘ladi. Ularning etimologik ildizlari qadimgi turkiy til qatlamlariga borib taqaladi: Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘atit-turk” asarida “alqamak” fe’li “maqtagmoq, duo qilmoq, madhlamoq” ma’nolarida keltirilgan . Bu esa olqishlarning turkiy tilga mansubligini ilmiy asoslaydi.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilidagi duo va olqishlar ko‘proq kollektiv qadriyatlar (oila, farzand, jamiyat) bilan bog‘langan bo‘lsa, ingliz tilidagi formulalar shaxsiy manfaat va individual muvaffaqiyatga urg‘u beradi.



Bu farq har ikki xalqning ijtimoiy tuzilishi va madaniy qadriyatlaridagi tub farqlardan kelib chiqadi.

Qarg‘ish birliklari salbiy baho, emotsional ekspressivlik va zarar yetkazish niyatini ifodalovchi nutqiy aktlar sifatida tasniflanadi. Ular illokutiv maqsadiga ko‘ra “maleфактив” (salbiy ta’sir) aktlar guruhiga kiradi. Qarg‘ishlarning perlokutiv effekti tinglovchida qo‘rquv, xavotir, ruhiy tushkunlik yoki aksincha, norozilik va qarshilik uyg‘otishdan iborat bo‘lishi mumkin.

O‘zbek tilidagi qarg‘ishlar oila, farzand, hayot-mamot kabi qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liq. Ularning semantik markazida “o‘lgur”, “juvonmarg”, “haromi”, “maraz” kabi leksemalar turadi. Qarg‘ishlar matnlarining o‘ziga xos formulaviy ifodalari mavjudligi ularning an’anaviylashgan leksik tarkibi va sintaktik qurilishga egaligini ko‘rsatadi.

Ingliz tilidagi qarg‘ishlar esa diniy la’nat (“damn you”, “go to hell”), axloqiy qoralash (“shame on you”) va ijtimoiy izolyatsiya (“you’ll be sorry”) semalariga urg‘u beradi. Ushbu birliklarning illokutiv maqsadi tinglovchiga salbiy ta’sir o‘tkazish yoki g‘azab va norozilikni ifodalashdan iborat.

Muhim lingvopragmatik hodisa shundaki, o‘zbek tilida shaklan qarg‘ish konstruksiyasida bo‘lib, mazmunan ijobiy tilak ifodalovchi birliklar keng tarqalgan. Masalan, “Uyingga bug‘doy to‘lgur”, “Ka’baga imom bo‘lgur”, “Burning joynamozga tekkur” kabi iboralar shaklan qarg‘ishga o‘xshasa-da, aslida ijobiy bashorat va ezgu tilak funksiyasini bajaradi. Bu hodisa antifrazis (yunoncha “anti” – qarshi, “phrasis” – ifoda) deb atalib, tilshunoslikda semantik inversiya yoki pragmatik transformatsiya hodisasi sifatida talqin etiladi. Antifrazisning mohiyati shundan iboratki, nutqiy aktning yuzaki shakli (lokutiv akt) qarg‘ish semantikasini bildirsa-da, uning illokutiv maqsadi ezgulik tilash va ijobiy bashorat qilishdir. Bu hodisa o‘zbek xalqining nozik didi, so‘z o‘yini va nutqiy etiketining o‘ziga xos ko‘rinishidir.



Madaniyatlararo muloqotda duo, olqish va qarg‘ish birliklarining pragmatik funksiyalarini to‘g‘ri anglash muhim ahamiyatga ega. Ushbu birliklar nafaqat lingvistik birliklar, balki madaniy kodlar sifatida ma’lum bir jamiyatning qadriyatlari, e’tiqodlari va ijtimoiy normalarini aks ettiradi.

Ingliz va o‘zbek tillarida mazkur birliklarning qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, ularning universal pragmatik xususiyatlari bilan birga, milliy-spetsifik jihatlari ham mavjud. Universal xususiyatlarga illokutiv maqsadning umumiyliigi (ezgulik tilash yoki salbiy munosabatni ifodalash) va emotsional ekspressivlik kiradi. Milliy-spetsifik xususiyatlar esa diniy e’tiqod, ijtimoiy tuzilish va madaniy qadriyatlar ta’sirida shakllangan semantik va funksional farqlarni o‘z ichiga oladi.

Tarjima jarayonida ushbu birliklarning pragmatik funksiyalarini saqlab qolish alohida qiyinchilik tug‘diradi. Chunki bir tildagi duo yoki qarg‘ishning illokutiv kuchi boshqa tilda to‘liq ekvivalentini topmasligi mumkin. Masalan, o‘zbek tilidagi “Ka’baga imom bo‘lgur” iborasining ingliz tilidagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjimasi (“May you become the imam of Ka’ba”) pragmatik jihatdan noaniq bo‘lib qoladi, chunki ingliz tilida so‘zlashuvchi tinglovchi uchun bu iboraning ijobiy tilak ekanligi darhol anglashilmaydi. Shu bois madaniyatlararo muloqotda mazkur birliklarning lingvomadaniy izohini berish zarurati tug‘iladi.

XULOSA

Ingliz va o‘zbek tillarida duo, olqish va qarg‘ish birliklari umumiy pragmatik xususiyatlarga ega bo‘lishi bilan birga, har bir tilning lingvomadaniy kodlari, diniy e’tiqodi va ijtimoiy normalari ta’sirida shakllangan o‘ziga xos funksional xususiyatlarga ham ega.

Tadqiqotning asosiy natijalari quyidagilardan iborat:



Birinchidan, o‘zbek tilida duo va olqish birliklari jamoaviy qadriyatlar, diniy e’tiqod va tantanali-marosimiy uslub bilan bog‘liq bo‘lib, ingliz tilida ular individualistik yo‘nalish va dunyoviy tilak formulalari orqali ifodalanadi.

Ikkinchidan, qarg‘ish birliklari har ikki tilda salbiy baho va emotsional ekspressivlikni ifodalashda qo‘llanadi, biroq semantik markazi turlicha: o‘zbek tilida oila, farzand va ma’naviy qadriyatlar, ingliz tilida diniy la’nat va axloqiy qoralash.

Uchinchidan, o‘zbek tilida shaklan qarg‘ishga o‘xshab, mazmunan ijobiy tilak bildiruvchi antifrazis hodisasi lingvopragmatik jihatdan asoslandi. Bu hodisa o‘zbek xalqining nutqiy etiketi va so‘z o‘yiniga xos nozik didini ko‘rsatadi.

To‘rtinchidan, madaniyatlararo muloqotda mazkur birliklarning pragmatik funksiyalarini to‘g‘ri anglash va tarjima qilish uchun ularning lingvomadaniy izohini berish zarur.

Mazkur tadqiqot natijalari tillararo muloqotda madaniyatlararo tushunishni ta’minlashda, tarjima nazariyasi va amaliyotida, shuningdek, chet tillarini o‘qitish metodikasida muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mahmud Koshg‘ariy. Devonu lug‘atit-turk. – Toshkent: Fan, 1960–1963.
2. O‘tkir Hoshimov. Dunyoning ishlari. – Toshkent: Sharq, 2005.
3. Xojibekova M. Olqishlarning etimologiyasi va lingvokulturologik xususiyatlari // Science-Humanities jurnali, 2024.
4. Narimanova U., Komilova D. Tarjimada olqishlar va qarg‘ishlar: madaniyatlararo munosabatlarda tilning ta’siri // ILM FAN XABARNOMASI, 2025. – B. 91–94.
5. O‘zbek tilining milliy korpusi: muammo va vazifalar. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent: TDSHU, 2022.

